

השפעת העברית על הדיבור בערבית בקרב דובריה הצעירים בני עדות שונות¹

שרה בונד

ח ילופי שפה/קוד (CS - Code-Switching) ערבית-עברית - זוהי תופעה מרכזית בקרב דוברי ערבית ילידיים בישראל (דבע"י). התופעה נבדקה בלשונם של סטודנטים ממכללת אורנים בני העדות השונות בשיחות טבעיות ובראיונות מובנים. הדוברים שנבדקו מערבים פריטים לקסיקליים בעברית תוך כדי דיבורם בערבית. השימוש הרב ביותר בעירוב עברית בדיבור הערבי נעשה בקרב הדרוזים (14%) והבדואים (7%) ולאחריהם הנוצרים הכפריים (קרוב ל-7%). יש הבדלים בין העדות השונות בשיחות ובראיונות, ואף באותה עדה ניכרים הבדלים בין דובריה השונים. שימוש רב בשפה השנייה מצביע על הזדהות הדובר עם קבוצת הרוב הדוברת שפה זו. מִבְּעֵי ה-CS מופיעים במשלבי הלשון השונים, ובעיקר ברובד התת-תקני (הסלנג). לעברית הדבורה השפעה על המבנה התחבירי של צירוף הסמיכות, ורושמה של העברית ניכר גם בתופעת יתרוגום השאילה.¹

הקדמה

דוברי ערבית ילידיים בישראל (=דבע"י) נחשבים דו-לשוניים.² דו-לשוניים משתמשים בשתי שפות בחיי היום-יום שלהם, ותוך כדי דיבורם הטבעי עוברים משפה לשפה (Grosjean, 2008:10). זוהי תופעת ה-Code-Switching (להלן CS).³ ילדים דבע"י לומדים עברית בבית הספר החל מכיתה ג'. השיחה ביניהם מתנהלת בערבית, חוץ ממעט מילים בעברית

ד"ר שרה ברנד היא חוקרת בתחום הדו-לשוניות ערבית-עברית, מתמחה בבלשנות ערבית, דקדוק ערבי ועברית כשפה שנייה לדוברי ערבית. מרצה בגמלאות במכללת אורנים, המכללה האקדמית לחינוך.

1 המאמר מבוסס על עבודת הדוקטורט של המחברת בנושא: **מעברים משפה לשפה (ערבית-עברית) בלשונם של סטודנטים דוברי ערבית בישראל: היבטים לשוניים, סוציולוגיים ופסיכולוגיים**. העבודה נכתבה במסגרת החוג לערבית, אוניברסיטת בר-אילן, בהנחיית פרופ' יהודית רוזנהויז, פרופ' יואל וולטרס ופרופ' אליעזר שלוסברג. אושרה ב-20.1.2014.

2 למעשה הם תלת-לשוניים או אף יכולים להיחשב כרב-לשוניים, שכן בנוסף לערבית המדוברת כשפת אם הם לומדים גם ערבית ספרותית הנחשבת לסוג לשון גבוה המצוי בכתיבה ובדיבור רשמי. כמו כן הם לומדים אנגלית ובמקרים מסוימים צרפתית או איטלקית (בבתי הספר הפרטיים בניהולן של נזירות) כשפה שלישית (Rosenhouse, 1998/9:87). במאמר זה העוסק בהשפעת העברית על הערבית נתייחס אליהם כאל דו-לשוניים.

3 הגדרה בולטת במחקר הכללי היא הגדרתו של גמפרז, ש-CS הוא 'מיקומם של חלקי דיבור משתי מערכות דקדוקיות שונות או מתת-מערכות, זה לצד זה באותו מבע שיחי' (Gumperz 1982:59).

המשובצות בדיבור. שימוש במילים בעברית מופיע בבגרותם (Rosenhouse, 1998). מגעים חברתיים בין דוברי עברית לדוברי ערבית מתקיימים בערים מעורבות, כמו ירושלים, רמלה, יפו, צפת, עכו, נצרת וחיפה. השתלבותם של דבע"י בחברה הישראלית והתערותם בה משפרת את שליטתם בעברית כשפת דיבור. דבע"י מקיימים מגע בין-תרבותי ובין-אישי עם דוברי עברית במסגרת עבודתם ובמסגרת לימודיהם במוסדות להשכלה גבוהה. אי לכך ניכרת השפעה הולכת וגוברת של העברית על הדיבור הערבי הבלתי פורמלי.

במחקר שביצענו הוקלטו 23 שיחות חופשיות וטבעיות ו-21 ראיונות בקרב העדות השונות מאזור הצפון: מוסלמים (עירוניים וכפריים), נוצרים (עירוניים וכפריים), בדואים ודרוזים.⁴ נושאי השיחה נבחרו מחיי היום יום של הסטודנט במכללה ומחוצה לה, כמו לימודים, המצב הכללי והכלכלי, וכן נבחרו נושאים תלויי תרבות: מאכלים ומשקאות, לבוש, תכשיטים וקוסמטיקה; מוזיקה, ספורט, חינוך, ניצול שעות הפנאי, מנהגים, מסורות ושינויים חברתיים שחלו בעקבות המודרניזציה וההתפתחות הטכנולוגית, ועוד.

במאמר זה נעמוד על השפעת העברית על היקף ההיקרות של מילות ה-CS בדיבור של בני העדות השונות, אך בעיקר נתח את המאפיינים הלשוניים-מבניים של מילות ה-CS שבדיבור. נתמקד בעיקר בשיבוץ של שמות עצם וצירופי-שם רבים מהעברית בדיבור של בני העדות השונות, בהקשר של היבטים סוציו-פרגמטיים.⁵ נציג את מבעי ה-CS כמילה, כצירוף, כפסוקית וכמשפט. שמות עצם וצירופי שם ימוינו על פי משלבי הלשון השונים. נעמוד על השפעת העברית הדבורה על תחביר צירוף הסמיכות, וזאת ביידוע הנסמך (סמיכות ממולנת). כמו כן נתמקד בתופעת 'תרגום שאילה' (loan translation) או קאלק (calque). בנתונים שניציג מופיע גם תרגום שאילה חלקי (ראו גם Amara, 2006:465; Henkin, 2011:91-92).

היקף השימוש במילות CS בקרב העדות השונות

דבע"י מערבים עברית וערבית באירועי שיח רבים. כל המילים המופיעות כ-CS בעברית מהוות 7% מכלל הדיבור הערבי הבלתי פורמלי של הנבדקים. הטבלה הבאה מציגה את היקרות ה-CS בעדות השונות בכלל, ואת ההבדלים בהיקרותם בשיחות לעומת היקרותם בראיונות.

4 הנתונים תועתקו בדוקטורט בכתיב פונטי. לצורך נוחות הקריאה הם תועתקו במאמר זה באותיות עבריות.
5 עבודות קודמות בנושא - דנה (1994) וקופלביץ (1989) - התבססו על רשימת מילים שהוכנה על-ידי ערבים ללא הקשר מוקלט. אמארה במחקרו (1986) בחן חדירת מילים עבריות ולועזיות ללשונם המדוברת של תושבי הכפר זלפה. בערך 'מילים שאולות' באנציקלופדיה של השפה הערבית והבלשנות עוסק אמארה (2006) במילים עבריות שאולות, שחדרו לערבית, ובצורני הריבוי שלהן. הנקין (1997) חקרה את הערבית המשרדית המעורבת של הבדואים בנגב ואת העברית המשוערבת באזור זה. במחקר מקיף המתייחס לדיבור של הסטודנטים הבדואים שבנגב, הנקין (2010) מנתחת את הדיאלקט הערבי שבנגב מבחינה סוציו-לינגוויסטית וסגנונית. הנקין (2011) דנה בשאילה (כוונתה לכל סוגי השאילה, כולל CS) בין עברית לערבית. השאילה מן העברית לערבית רבה יותר, ועונה על צרכים סוציו-לינגוויסטיים ופרגמטיים בשיח היומיומי, בכל תחומי החיים ובכל הסגנונות והמשלבים.

טבלה 1: סיכום היקרות ה-CS בקרב העדות השונות בשיחות ובראיונות (באחוזים)⁶

דרוזים	בדואים	נוצרים כפריים	נוצרים עירוניים	מוסלמים כפריים	מוסלמים עירוניים	סה"כ CS
14%	7%	7% (6.56)	4%	4%	6%	
8%	7%	7%	4%	2%	10%	שיחות
18%	7%	6%	4%	6%	2%	ראיונות

על-פי ממצאים אלה, העדות המובילות בשימוש ה-CS הן הדרוזים (14%) והבדואים (7%) ולאחריהם הנוצרים הכפריים (קרוב ל-7%). קיימים הבדלים בין העדות השונות בשיחות ובראיונות, ואף באותה עדה נמצאו הבדלים בין דובריה השונים. אלה בולטים בקרב הדרוזים, המוסלמים העירוניים והמוסלמים הכפריים. הבדלים אלה יכולים לנבוע מרמת הכשירות הלשונית של הדובר או מנושא השיח או גם ממידת דבקתו של הדובר בזהות האתנית. 'טהרני השפה' הקנאים יקפידו על דיבור בערבית ויעברו לעברית רק במקומות ההכרחיים, לצורך מילוי חֶסְרִים לקסיקליים.⁷

השמות והצירופים השמניים מהווים את רוב מילות ה-CS. נתון זה עולה בקנה אחד עם רוב הממצאים שעליהם מצביעה הספרות המחקרית (ראו, למשל, Cantone, 2007; Abu-Haidar, 2002; Muysken, 2004; Nishimura, 1997).

בנתונים שלנו, שם ובהתאמה צירופים שמניים⁸ מופיעים בשיחות ובראיונות של כל הדוברים מכל העדות. קטגוריה זו מהווה 70% מכלל מילות ה-CS בדיבור היומיומי של הנבדקים דבע"י מאזור הצפון. קטגוריה השם, כאמור לעיל, ובמיוחד שם עצם פרוד, היא הקטגוריה הפורייה ביותר (50% מכלל מילות ה-CS). מופיעים גם צירופי שם ופסוקיות. נציג את הממצאים על פי הגישה המבנית-טיפולוגית של מויסקן (Muysken, 2000). לפי גישה זו קיימים שלושה דגמים עיקריים⁹ המופיעים במסגרת של פסוקית או משפט בהקשר של חילופי-קוד (intra-sentential code-switching). שלושת הדגמים הם:

א. שיבוץ (insertion) – מילים בודדות או צירופים מהשפה השנייה משובצים במסגרת המשפט העיקרי, הנאמר בשפה הבסיסית. זהו מבנה דומה ל-'CS קלאסי' שמייארס-

6 טבלה זו מבוססת על שלוש טבלאות בדיסרטציה, המצביעות על דרך חישוב האחוזים לפי העדות השונות. ראו ברנד, 2013: 91-93.

7 באחת השיחות השתתף בחור דרוזי מאבו סנאן שבמפתיע הקפיד על דיבור בערבית. לעומת זאת, בשיחות המוסלמים העירוניים השתתפו מספר בנות שכשירותן בעברית טובה, מה גם שנושא השיחה היה לימודים והוראת ערבית בביה"ס העברי.

8 בצירופים השמניים נכללו גם הצירופים שרק רכיב אחד מהם הוא בעברית.

9 במאמרו מונה מויסקן תשעה דגמים (Muysken, 2009), אך אנו התמקדנו בשלושה העיקריים לענייננו.

סקוטון מציגה (Myers-Scotton, 1993) - דגם A B A). להלן דוגמאות:

1. פיה אַשְׁיָא פִּיה תְּחוּמִים סַעֲב אֶלְמֶרָה תִּתְעַלְמָהָא (ב', מרואיין דרוזי) 'ישנם דברים, ישנם תחומים שקשה לאישה ללמוד אותם'.
2. תַּעְזָא לִי נְרוּחַ עֲלָא קְנִיּוֹת (מוסלמית עירונית) 'בואי נלך לערוך קניות'.
3. וְאַנּוּ לְעִית (א)לְעֶרְבִי עֲנִיָּד שֶׁפָּה קֶשָׁה (משיחת נ' עם פ', מוסלמית עירונית) 'השפה הערבית היא באמת שפה קשה'.
4. צִיאַן בְּהַגְבֵּלֵת גִּיל אֶצְלָן לְמָא גִּית סַגִּילֵת (ל', בשיחה עם ס', בדואיות) 'למעשה הייתה הגבלת גיל כשבאתי להירשם' (לחוג לסוציולוגיה).

ב. לקסיקליזציה חופפת – (congruent lexicalization) – בסוג זה שתי השפות פעילות

בו זמנית. במקרה זה המבנה הדקדוקי של שתי השפות דומה, והדובר בוחר למלא את המבנה בפריטים לקסיקליים משתי השפות. הדגם הוא A B A B. לדוגמה:

1. בְּתַעֲלַם תּוֹאֵר כּפּוּל מֶש תּוֹאֵר עֲאֲדִי (א', מרואיין, מוסלמי כפרי) 'אני לומד תואר כפול, לא תואר רגיל'.
2. עֲמִבְיַעֲלָמוּ עֶרְבִי מְדוּבֵרֵת בְּיַעֲלָמוּהֵנֶשׁ עֶרְבִי סַפְרוּתִית (נ', בשיחה עם פ', מוסלמית מנצרת) 'מלמדים אותם ערבית מדוברת, לא מלמדים ערבית ספרותית' (בכיתות ה'ו-ו' בביה"ס היסודי העברי).
3. בְּתַגְדֵּר תִּשְׁרַח שְׁוִי עֵן (א)לְ-מִנְהֵגִים, אֵן (א)לְ-מִסּוּרוֹת (א)לְחִבְרַתִּים אֵלִי בְּ- (א)לְחִבְרָה (א)לְ-עֶרְבִית וְ- (א)לְ-בְדוּוּיִת? (י', מראיין בדואי) 'האם אתה יכול להסביר קצת על המנהגים, או המסורות החברתיות [מילולית: 'מסורות חברתיים'], שבחברה הערבית והבדואית?'
4. עֵן גִּיד (אל)תַּעֲלִים בְּרֵמָה וּמֶשׁ סַתֵּם יַעֲנִי מְקַפִּידִים עֲלָא כָּל אֲשִׁי בְּאֵמֵת הַלִּימוּדִים בְּרֵמָה [גבוהה] ולא סתם, כלומר מקפידים בכל דבר (ל', מרואינת דרוזית).
5. פִּיה עֲנָא כָּל מִינֵי קִישׁוּטִים, נִיקוּד, וְ- מֶשׁ נִיקוּד (נ', מוסלמית עירונית) 'יש אצלנו כל מיני קישוטים, ניקוד, ולא ניקודי' (בהקשר תיאור הקושי שבלימוד הכתב הערבי).

ג. חילופין (alternation) - בסוג זה הדובר עובר לחלוטין משפה אחת לשנייה באמצע המבע,

היינו הוא פותח את המשפט בשפה אחת וממשיך בשפה אחרת. חלק ממשפט אחד הוא בשפה A והמשכו בשפה B. במקרה זה, החילוף קשור למעבר מוחלט לשפה אחרת, כולל לקסיקון ודקדוק. בשיחת שתי צעירות מוסלמיות, שמלמדות במגזר היהודי, אמרה אחת מהן:

1. יאללה, חבל אין מה לעשות... בסדר, אל תדאגי, אפשר לסמוך עלי, תְּיַחֵי, חִלְץ (חילסי), אַנָּא רַאִיחָה אַחַל (א)לְמִשְׁכָּלָה.

(תירגעלי) די, אני מתכוונת(=הולכת) לפתור את הבעיה (משיחת שי וני, בדואיות)

2. שו אָסְמוּ? ממש לא זוכרת.

מה שמו: ממש לא זוכרת' (ני מבית-ג'אן).

3. בַּס (א)לְבִנְתְּ אַזָּא בְּתַפּוֹן עוֹרַכְתְּ דִין, בְּכַלֵּל לֹא מֵתַאִים לֵה (לי, מרואיינת דרוזית).

'אבל הבת, אם היא עורכת דין, בכלל לא מתאים לה' (מביאה את דבריו של נהג

מונית, שהיא נסעה בה, שהגיב בנושא בחירת מקצוע) (לי, מרואיינת דרוזית).

מהדוגמאות שלעיל מתברר שלעיתים הדובר הערבי משבץ מילה או ביטוי בעברית, גם אם יש להן מקבילה בערבית. המניע לכך הוא פסיכו-לינגוויסטי, אפשרות לשליפה מהירה יותר של המילה בעברית בשל שכיחותה בשימוש אצל דובר הערבית לעומת המילה בערבית. כך, למשל, המילה 'תחומים' (ראו א1), 'שפה קשה' (ראו א3), 'תואר' ו'תואר כפול' (ראו ב1), 'ערבי מדוברת', 'ערבי ספרותי' (ראו ב2) הן מילים מתחום הלימודים. מתחום זה יופיעו מילים רבות בעברית, כיוון שכסטודנטים ערבים הלומדים במכללה יהודית, ואף מתנסים בהוראה בבתי ספר עבריים, נעשית התקשורת הבינאישית היומיומית שלהם בנושא הלימודים בעברית. הופיעו גם מילים מתחום האופנה: לבוש, תכשיטים ואיפור ('חגורה', 'מיני', 'אל-ג'קט', 'חצאיות', 'טוניקה' ועוד). מילים בעברית מתחומים אחרים הן: מאכלים ומשקאות ('פיצה', 'רוטב', 'צלעות', 'ציפס' 'כרוב', 'סלט', 'בירה' ועוד), מכשירים ואמצעי תקשורת ('מחשב', 'אל-פלאפון', 'מחשב אלנייד', 'אתרים', 'מיקרוגל', 'אל-כבלים', 'ריהוט', 'סרטונים' ועוד). השימוש הרב במילים בעברית הוא סימן להזדהות הדובר עם החברה הישראלית ועם ערכיה - כחלק מהתערותו בה.

לעיתים אין למילה מסוימת מקבילה מתאימה באותה משמעות בדיוק. המילה בשפה השנייה באה למלא פער פרגמטי (Myers-Scotton, 2006). ישנן מילים, כגון אלה המשמשות כסמני שיח, שאין להן מקבילה מדויקת בערבית. כך, למשל, 'בסדר', 'סתם', 'דווקא', 'אין מה לעשות', 'ממש ממש' וכדומה. דוברים שהעברית שגורה בפיהם יותר מאשר אצל מוסלמים ונוצרים, בעיקר דוברים בני העדה הדרוזית או הבדואית, יפיקו מילים וצירופים בערבית גם כשאלה יופיעו בדרך כלל בערבית אצל דוברים בני עדות אחרות (ראו לעיל ג, דוגמאות 2 ו-3). כמניע פרגמטי יכולה להופיע חזרה על מילה או ביטוי בשפת האם במדויק או בשינוי לשם הדגשה (ראו ג1) (Myers-Scotton, 2006; Ritchie & Bhatia, Taj, 2004).¹⁰

10 אצל וולטרס (Walters 2005). הגישה הסוציו-פרגמטית באה לידי ביטוי במודל ה-LPPS (The Sociopragmatic - Psycholinguistic Model of Bilingualism) המנסה לשלב תופעות סוציו-לינגוויסטיות, סוציו-פסיכולוגיות ולשוניות במסגרת אחת.

פסוקיות ומשפטים מעברית

הדיבור הספונטני של דבעיי מכיל לא רק צירופי שם בעברית אלא גם יחידות גדולות של פסוקיות ומשפטים, כגון:

- 1 אֵלֵי הַכִּי מַפְרִיעִים מֵה שֵׁשׁ בְּבֵית-סֹפֵר, הַכִּי מַפְרִיעִים' (נ'י מוסלמית עירונית). (בהקבצה ב' נמצאים הילדים) **שֶׁהַכִּי מַפְרִיעִים מֵה שֵׁשׁ בְּבֵית-סֹפֵר, הַכִּי מַפְרִיעִים'.**
2. **'הָאֵם דַּעַתְךָ בְּדֶרֶךְ כָּלל דּוּמָה או שׁוֹנָה מַדְעָתָם שֶׁל הָרוּב בַּכֹּפֶר!'**

נמצאו מעט דוגמאות בדגם של CS בין משפטים, כשמשפט מופיע בעברית וזה שלאחריו בערבית. להלן קטע משיחה שהתנהלה בין בנות בדואיות (מואדי חמאם ומעילבון):

ש: **'איך היה היום?'** (בדואית)

נ: **'בסדר, כרגיל.'** (בדואית)

ש: **'איך הייתה ההתנסות?'**

נ: **בסדר, בַּס שְׁנֵי תַעֲבָת מִן (א) לְבִאֲצָאָת.**

בסדר, אבל התעייפתי קצת... מהאוטובוסים (=מהנסיעות). ואת, איך היה היום?

ש: **וְלֹא אֲשִׁי, מָא עֲמַלְתְּ אֲשִׁי.**

'שום דבר, לא עשיתי דבר.'

רוב מילות ה-CS נמצאות במסגרת של פסוקית או משפט (intra-sentential code-switching). אולם נמצאו גם דוגמאות מעטות של CS המופיע בגבולות הפסוקית או המשפט (inter-sentential Code-switching - לסוגים אלה ראו: Poplack, 1980, Myers-Scotton, 1933a). לשם יצירת CS מסוג זה נדרשת שליטה דו-לשונית ברמה גבוהה יותר, שכן יש כאן יצירת פסוקית שלמה בכל אחת מהשפות (Bullock & Toribio, 2009:2). הדוגמאות מצביעות בעיקר על בני שתי עדות הבולטים בעשיית שימוש רב בעברית, בני העדה הדרוזית ובני העדה הבדואית, אך גם דוברים בני עדות אחרות נמצאו בעלי כשירות לשונית טובה. ככלל, ככל שמימנותם של הדוברים בשתי השפות רבה יותר, כך יופיעו בדיבורם יותר מילות CS בפסוקית או במשפט (Bullock & Toribio, 2009; Poplack, 1980). יתרה מזו, כשירות לשונית פרגמטית טובה תבוא לידי ביטוי בעיקר בשימוש בביטויים מהמשלבים השונים.

ביטויים ממשלבי לשון שונים בדיבור הערבי

בדיבור הערבי מופיעים צִרְפִּים וביטויים ממשלבים שונים בעברית: משלב גבוה, משלב בינוני (עברית תקנית) ומשלב נמוך (דיבור יומיומי וסלנג). להלן יופיעו הביטויים שמצאנו בקורפוס הלשוני ובדקנו, לפי סדר משלבי.

ביטויים מהמשלב הגבוה

1. וְ-אֵל-סִנְתִּין אֵלֵי בַעֲדָהּ אֲנִי מוֹצִיָּאָה הָאֲדָא (א) לְמַחְקָר לְפִועֵל (ס' בשיחה עם ר', נוצריות כפריות) ושנתיים אחריה (אחרי הצעת המחקר).
אני מוציאה לפועל את המחקר (היא השתמשה בביטוי מוציאה לפועל במקום השימוש הרגיל בפועל 'מבצעת').
2. אֶלְחָיָאָה תְּחַמְלֵת וְעַמְדַּתִּי בַּזָּה. (ס' בשיחה עם ר', נוצריות כפריות)
'האמת, לקחתי על עצמי, סבלתי ועמדתי בזה'.
3. מעלימים עין ענהא (א', בדואי). מעלימים עין ממנה.

ביטויים מהמשלב הבינוני – העברית התקנית

- בנתונים שלנו הופיעו 24 משפטים ובהם ביטויים ממשלב העברית התקנית. להלן מבחר מהם:
1. בְּלֵאָי בְּעֵזוֹת מִשְׁמַעַת עַד אֵין סוּף. (נ', מוסלמית עירונית)
'אני נתקלת בבעיות משמעת עד אין סוף'.
 2. לְוִינֹו אֲנִי בְּגִי בְּמִשִּׁי מְעַהֵן שְׁלֵב שְׁלֵב. (פ', מוסלמית עירונית)
'לאן שאני מגיעה [בחומר] אני הולכת איתם [= עם התלמידים המתקשים] שְׁלֵב שְׁלֵב'.
וכן: אין ברירה, לא נראה לי, דרש מאמץ, לא מקובל, בסופו של דבר, שווה בשווה, עצם היותה אישה, מאז ומתמיד.

ביטויים מהמשלב הנמוך ומהרובד התת-תקני (הסלנג)

- להלן יופיעו חלק מ-44 הביטויים שהובעו במשלב הנמוך.
1. 'הילד: לא מעניין אותי' (ביטוי שהדוברת מביאה כציטוט מתגובת הילד ללימוד הערבית) (נ' מוסלמית עירונית). הביטוי 'לא מעניין אותי' מופיע רבות בדיבור היומיומי.
 2. אָאָה. מִן אֶנְל מְרָה. ד': תּוֹתַח ל: תּוֹתַח וְאַחִיוִּה כְּמֵאן (ל' וס' בשיחה, בדואיות) [ל' מספרת על בן דודה שלמד רפואה ועבר את הבחינות כבר בפעם הראשונה]. ל: כן, מהפעם הראשונה. ס': 'תותח' ל': 'תותח ואחיו גם כן'.
 3. מַה זֶה מִשְׁנָה, לֹא צְרִיךְ, תַּעֲזֹבוּ אוֹתִי מִן כָּל (א) לְבַלְגָן הָאֲדָא (נ', מוסלמית עירונית)
'מה זה משנה, לא צריך, תעזבו אותי מכל הבלגן הזה'
וכן: לא מעניין אותי, עושות עיניים, לא משנה, בוא נגיד, אין מה לעשות, מה קורה! לא התחברתי לו, אין לי בעיה, עד הסוף, אותו דבר, בטירוף, הם הצליחו בגדול, ראש פתוח, מהמם.

המבנה התחבירי של הצירוף: יידוע הנסמך בצירוף סמיכות ('סמיכות ממולנת')

בהשפעת העברית המדוברת מופיעה תופעה של 'סמיכות ממולנת'.¹¹ סמיכות זו נתפסת כיחידה לקסיקלית סמנטית אחת, ולכן היידוע מופיע בראשה. מבנה דומה של סמיכות שמצורפת בראשו תווית יידוע קיים אמנם גם בערבית המדוברת¹² כמו גם בערבית הספרותית,¹³ אך בתפוצה מעטה. תופעה זו שכיחה יותר כשהצירוף מופיע בעברית בצירוף תווית יידוע בערבית בראשו כדלהלן:

1. עֲמַבְעֵמֶל מַחְקֵר עֵן תּוֹפַעַת אֶלְגִּילוּי עֲרִיּוֹת. (ס' בשיחה עם ר', נוצריות כפריות)

אני עורכת מחקר על תופעת גילוי העריות.

2. אֲנֹו אֲבוּי מִמְּכֵן יִסְאֲעֲדֵנִי פִי (א)לֵאִיתוֹר נִשִּׁים. (ס' בשיחה עם ר', נוצריות כפריות)

'אולי אבי יעזור לי באיתור הנשים (אביה גם הוא עובד סוציאלי והיא מקווה שיעזור לה למצוא מרואיינות למחקר שלה) – סמיכות ממולנת.

וכן: (א)לְנִיוּט כִּיתָה (= ניווט הכיתה), בְּמַעֲרַכֶּת שִׁיעוֹר שְׁלִי (= במערכת השיעור שלי).¹⁴

יידוע הצירוף: שם עצם + שם תואר

בדומה לסמיכות ממולנת, מופיע בלשונם של דבע"י גם צירוף של שם עצם + שם תואר הנתפס כיחידת משמעות אחת, כשתווית היידוע מופיעה בשם העצם בלבד.¹⁵

1. אִסְא בְּדִי אֲרוּח אֶכְמֶל (א)לְעִבּוּדָה אֶקְדַּמִּית (א' בשיחה עם ד', בדואי).

'עכשו אני רוצה ללכת לסיים את העבודה האקדמית' (במקור: העבודה אקדמית).

דוגמה נוספות לתופעה זו:

2. מַעַ אֶלְתוֹאֵר-רֵאשׁוֹן תּוֹסַפַּת עֵלָא שְׁכַר (ס', מרואיין בדואי).

'עם תואר ראשון (התואר- ראשון) יש תוספת לשכר'. (ס', מרואיין בדואי)

תרגומי שאילה בערבית (calque)

'תרגום שאילה' הוא תרגום בנפרד של כל אחד מהצורנים שמהם מורכבת לקסמה בשפה המשאילה, ושאלת המשמעות של לקסמה זו לשפה השואלת. בדרך זו נוצרת לקסמה חדשה, הבנויה מצורנים או מבסיסים בשפה השואלת, אולם המשמעות של לקסמה זו נוצרת בחיקוי

11 Berman, R., 1978: 250; Glinert, L., 1989:37 ראו גם: בורוכובסקי בר-אבא, א', 2010: 49.

12 Brustad, K.E., 2000:70

13 כשהנסמך הוא שם מספר, כגון: أَلثَلَاثَةُ أَصْوَاتِ الْمُخْتَارَةِ. גם מקרים שהיידוע אינו מופיע בסומך, אלא רק בנסמך, כגון: أَلْخَمْسُ فَرَى, أَلْأَرْبَعَةُ أَلْخَمَاسِ. أَلثَلَاثَةُ رِجَالٍ [Wright, W., 1874 (1971 reprint): 244]

14 לתיאור תופעה זו והסברה, ראו: בורוכובסקי בר-אבא, א', 2010: 92, וראו גם Brustad, K.E., (2000) (הערה 12)

15 לתופעה זו, ראו Glinert, Semi-Compounds, 1989: 108

הערך הסמנטי, שיש לביטוי בשפה המשאילה¹⁶ (ניר, 1993: 38). במחקרנו מצאנו אך ורק תרגומי שאילה חלקיים כשחלק מהצירוף מופיע בערבית כתרגום שאילה וחלקו האחר נשאר בעברית (לתופעת תרגומי שאילה חלקיים ומלאים ראו גם (Abu-Haidar, 2002; 292-293; Amara, 2006: 91-92; Henkin, 2011: 465).

להלן חלק מהדוגמאות שמצאנו במחקר זה:

1. חִילַצַּ חֲטִיין בְּלוֹק עַ- הַי (אל)לְעִיָּה (ני, מוסלמית מנצרת)
'מספיק, שמים בְּלוֹק על השפה הזאת'. נראה כתרגום שאילה מעברית: 'שמים בְּלוֹק' (שמים מחסום, יוצרים חיץ, אוטמים עצמם מפני השפה).
2. מִשְׂרַד חִינּוּךְ גִּיָּאִי לִקְרֵאתָ הָאֲדוּל לְ-וּלְאֲד.
'מִשְׂרַד הַחִינּוּךְ בִּאֲלֵהֶם הַיְלָדִים הָאֵלֶּה'. זהו תרגום מדויק של הביטוי העברי 'בִּאֲלֵהֶם'.
3. וְרַחַת אֲנֵא וְאֲחִיָּתִי סַתֵּם הֵיכ עֵלָא עִפּוּלָּה.
נסעתי אני ואחותי סַתֵּם כך לעפולה'. (ד', בשיחה עם ח', מוסלמיות עירוניות).
הביטוי 'סַתֵּם' הֵיכֵּ הוֹפִיעַ חֲמֵשׁ פְּעָמִים, שְׁלוֹשׁ מֵהֶן בִּקְרֵב הַמוֹסְלָמִים הָעִירוֹנִיִּים, פְּעַם אַחַת אֲצֵל מוֹסְלָמִי כִּפְרִי וּפְעַם אַחַת אֲצֵל נוֹצְרִיָּה כִּפְרִית.
כֵּן הוֹפִיעוּ בִּיטוּיִים כִּמוֹ: מִשׁ וְאֲאֲצֵלִין לְ-הַבְּנָה (לא מגיעים להבנה), בְּתַעֲמֵל בְּלַגֵּן (עושה בלגן) אֲלֶפְדָּאִי אֲפֶתֶר (כדאי יותר), וּבְדָהָא תַעֲמֵל דִּיאַטָּה (רוצה לעשות דִּיאַטָּה), אֲחֶדְנָא יוֹזְמָה (לקחנו יוזמה), וְנַעֲמֵל סִיבּוּב (נעשה סיבוב).

דיון בממצאים

השימוש הרב ביותר במילות CS נעשה בקרב הדרוזים (14%) והבדואים (7%). בניעות אלה משרתים בצה"ל ואף בצבא קבע. לאחר שירותם הצבאי חלקם יוצא ללימודים אקדמיים. המודרניזציה וההתפתחות הטכנולוגית והחברתית שחלו בחברה הערבית, ותפיסה של יתר שוויון בין המינים, כל אלה ניכרים גם בכפרים הדרוזים. כיום בנות רבות יוצאות ללימודים אל מחוץ לכפר. בשל התערותם של בני העדה הדרוזית בחברה הישראלית, כשירותם הלשונית גבוהה. אך טבעי הוא שיופיעו מבעי CS רבים תוך כדי השיח שלהם בערבית, מה גם שרובם אינם משתדלים להקפיד על דיבור בערבית.¹⁷ גם הבדואים מקיימים קשרים בין-תרבותיים עם היישובים הערביים והיהודיים שבסביבתם. קשרים אלה משפיעים על תדירות השימוש במילות CS מעברית (ראו, Amara, 2010; Henkin, 2006). הממצאים אינם תומכים בהשערה כי היקרות CS בקרב עירוניים רבה יותר מאשר בקרב כפריים. דווקא אצל הנוצרים הכפריים נמצאו יותר CS מאשר אצל הנוצרים העירוניים, וזאת

16 ניר (1993: 40) מביא כדוגמה לתרגום שאילה בעברית את הצירוף הכבול 'ירח דבשי', שהוא תרגום שאילה של honeymoon האנגלי או ההרכב 'כדורגלי' שהוא חיקוי למילים football באנגלית, או futsal בגרמנית.

17 רובם אינם רואים את עצמם ערבים. בתעודת הזהות שלהם בסעיף הלאום כתוב דרוזי (Talmon, 2000:203).

משום שערב יציאתם של צעירים משכילים דבעיי מהכפר לצורך עבודה ולצורך לימודים נוצר מגע עם דוברי עברית. קשר זה תורם להעלאת רמת שליטתם בעברית. ככלל, דיבורם המעורב של צעירים אלה מחלחל גם בקרב משפחותיהם וחבריהם, שבמקום מגוריהם. השוואה בין העדות השונות בשיחות ובראיונות מצביעה על הבדלים במידת השימוש ב-CS. הגורמים העיקריים המשפיעים על יצירת השפה המעורבת בדיבורם הם: שליטתם בשפה, הרגליהם בעירוב שפה, ועמדותיהם כלפי השפה המעורבת. גורם נוסף הוא המסר-הנושא: תוכן הנושא יכתיב את סוגאוצר המלים ההכרחי לקיום השיח ואת אופן השימוש בשפה מעורבת (Grosjean, 2008: 42)¹⁸. הממצאים מצביעים על מגמה של דיבור מעורב, טבעי וקולח אצל הנבדקים השונים מבין עדות אלה; גם דגמי ה-CS אצלם הופיעו במבנים מורכבים של צרף או מספר צרפים בפסוקית, פסוקיות בעברית ואף משפטים. הופעת מילות CS מהמשלבים שונים, ובעיקר מהמשלב התת-תקני-הסלנג, מצביעה על שליטתם הטובה של הדוברים בעברית דבורה, שליטה המיוחסת בין היתר לגילם, כבני הדור הצעיר והמשכיל החי בארץ ומקיים קשרים בין-אישיים ובין-תרבותיים עם דוברי עברית, במסגרת לימודיהם האקדמיים.

סיכום ומסקנות

לסיכום, המסקנות העולות מהנתונים:

1. בקרב דבעיי צעירים משכילים הפונים ללימודים גבוהים מתקיים מגע בין-אישי ובין-תרבותי יומיומי עם דוברי עברית. דבעיי הנחשפים רבות לעברית גם במסגרות אחרות טרם הגיעם ללימודים גבוהים, הם בעלי כשירות לשונית טובה. ניתן להניח שככל שהמגע הבין-תרבותי יהיה רב יותר, כך שליטתם בעברית צפויה להיות טובה יותר ובעקבות זאת יגדל השימוש הרב במבנים בעברית בדיבורם.
2. מידת השימוש בביטויי CS ואיכותם תלויה בדוברים בקבוצה ובנושא השיחה. כשירות פרגמטית טובה בעברית באה לידי ביטוי במספר רב של ביטויי CS שדבעיי יוצרים ובדרגת מורכבות של מבנה הביטוי, וכן בדגמים השונים של ה-CS במסגרת פסוקית או במסגרת משפט (intra-sentential) וגם מעבר לגבולות הפסוקית או המשפט (inter-sentential).
3. בעלי כשירות פרגמטית טובה בעברית מתאפיינים לא רק ביצירת ביטויי CS אלא גם בהשפעות לשוניות אחרות מעברית, כגון: תרגומי שאילה, שאילת מבנים דקדוקיים וכדומה.
4. בעלי כשירות פרגמטית טובה בעברית מגלים על-פי-רוב עמדה חיובית בנושא ה-CS ורואים בחילופי הקוד תהליך טבעי על רקע מגע בין השפות. לעומת זאת, ישנם דוברים שלמרות

18 על פי מאיירס-סקוטון, אירוע השיח קובע את שפת השיח, כלומר CS תלוי בראש וראשונה בנושא, ורק לאחר מכן - במשתתפי השיח (Myers-Scotton, 1993:47). גם אבו חיידר מציינת במסקנותיה בעיקר את נושאי השיחה והדוברים כגורמים העיקריים המשפיעים על מידת השימוש בשפה מעורבת (Abu-Haidar, 2002).

שליטתם בעברית דבקים בזהותם האתנית ויוצרים ביטויי CS רק במקרים שבהם קיימים חסרים לקסיקליים בערבית.

מאמר זה עסק בעיקר בהשפעת העברית על הדיבור הערבי של דבע"י, תוך בחינת המבנים הלשוניים של מילות ה-CS שהפיקו דבע"י ובהקשר להיבטים סוציו-פרגמטיים. ניתוח מעמיק של גורמים סוציו-פרגמטיים ופסיכולינגוויסטיים של כל המבעים בעברית המופיעים בדיבור הערבי של דבע"י הוא נושא ראוי למחקר בפני עצמו.

מקורות

בורוכובסקי בר-אבא, א' (2010). *העברית המדוברת: פרקים במחקרה, בתחבירה ובדרכי הבעתה*. ירושלים: מוסד ביאליק.

ברנד, ש' (2013). *מעברים משפה לשפה (Code-Switching) ערבית-עברית* בלשונם של סטודנטים דוברי ערבית בישראל: היבטים לשוניים, סוציופרגמטיים ופסיכולינגוויסטיים. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן.

דנה, י' (1994). האם חודרת הלשון העברית אל הערבית המדוברת. *דארנא*, 22 (141-151). הנקין, ר' (1997). בין ערבית לעברית ברהט שבנגב, סקירה ראשונית על הלשון המשרדית המעורבת. *מסורות*, ט-יא, 381-363.

ניר, ר', 1993. *דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו*. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

Abu Haidar, F. (2002). *Arabic and English in conflict: Iraqis in the UK*. In A. Rouchdy (ed.), *Language Contact and Language Conflict in Arabic: Variation on a Sociolinguistic Theme* (pp. 286-296). London & New York: Routledge Curzon.

Amara, M. (1986). *The integration of Hebrew and English lexical items into the Arabic spoken in an Arab village in Israel*. MA thesis, Bar-Ilan University, Ramat-Gan.

Amara M. (2006). Ivrit Loanwords. In K. Versteegh (ed.), *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. 2. (pp. 464-467) Leiden: E.J. Brill.

Berman, R. 1978. *Modern Hebrew Structure*. Tel-Aviv: University Publishing Projects.

Brustad, K.E. (2000). *The Syntax of Spoken Arabic: A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian and Kuwaiti Dialects*. Washington: Georgetown University press.

Bullock, B. E. & Toribio, A. J. (2009). Themes in the study of Code-Switching. In B. E. Bullock, & A. J. Toribio. (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching* (pp.1-17). UK: Cambridge University Press.

- Cantone, K. F. (2007). *Code-Switching in Bilingual Children*. Dordrecht: Springer.
- Glinert, L. (1989). *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University
- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford : Oxford University Press.
- Gumperz, J. (1982). *Conversational Code-Switching, Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henkin, R. (2010). *Negev Arabic, Dialectal, Sociolinguistic, and Stylistic Variation*. Germany: Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.
- Henkin-Roitfarb, R. (2011). Hebrew and Arabic in asymmetric contact in Israel. *Lodz Papers in Pragmatics*, 7 (1), 61-100.
- Koplewitz, I. (1989). The Use and Integration of Hebrew Lexemes in Israeli Spoken Arabic. *Fourth International Conference on Minority Language*, vol. 2 (pp. 181-195). Philadelphia.
- Muysken, P. (2000). *Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing*. Cambridge University Press.
- Muysken, P. (2004). Two Linguistic Systems in Contact: Grammar, Phonology And Lexicon, In: T.K Bhatia & W.C Richie (eds.), *The Handbook of Bilingualism* (pp.147-168). Malden, MA: Blackwell.
- Muysken, P. (2009). Mixed codes, In B. E. Bullock, & A. J. Toribio (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching* (pp.315-339). UK: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, C.M. (1993). *Social Motivation for Codeswitching: Evidence From Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Myers-Scotton, C.M. (2006). *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Australia: Blackwell Publishing.
- Nishimura M. 1997. Japanese/English Code-Switching, Syntax and Pragmatics. In I. Rauch (ed.). *Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics*, vol. 24. New-York: Peter Lang Publishing.
- Poplack, S. 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPANOL: Toward a typology of Code-Switching. *Linguistics*, 18: 581-618.
- Ritchie W. C. & Bhatia, Taj. K. 2004. Social and Psychological Factors in Language

Mixing. In T.K Bhatia & W.C Richie (eds.) *The Handbook of Bilingualism* (pp.336-352). Malden, MA: Blackwell.

Rosenhouse, J. (1998-9). Symbiosis of Colloquial Arabic, Literary Arabic and Hebrew in Arabic child Language in Israel. *Materiaux Arabes et Sudarabiques*, New Series, 9, 77-112.

Ryding, K.C. (2005). *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Walters, J. (2005). *Bilingualism: The Sociopragmatic-Psycholinguistic Interface*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Wright, W. 1874 (1971 reprint). *A Grammar of the Arabic Language*. Cambridge.